

Солун 1925 чылдын август 31-де үнүп эгелээн

ШЫНЫ

№ 106 (15326)

1994 чылдын июль 20, среда

Ат салган шагы 21.45. Садаp өртөз 150 рубль.

АКШТА БАРГАН

Россия Федерациязынын Федералдыг Хуралынын Федерация Чөвүленин 11 кижиге составтыг делегациясы албанын аян-чоруун кылып АКШ-ге чорупкан.

Делегацияны Федерация Чөвүленин даргазы Владимир Филиппович Шумейко баштап чоруптур. Оон составында Тыва Республиканын Федерация Чөвүленин депутаты Владимир Боравич Кара-Сал база кирип турар. РФ-тин парламент делегациязынын АКШ-тин президентизи Б. Клинтон, ораалакчы президент А. Горон, АКШ-тин куруне секретарынын хүлээл-гезинин жүүседикчизи С. Тэлбот болгаш сенат кежигүнери-биле ужуражышыкынары көрдүнгөн. Делегация Сан-Франциско, Лос-Анжелес болгаш еске-даа хоорай-ларга чедер. Аян-чорук июль 23-ке чедир узамчылдар. Бистин корр.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНДА

ЭКСПОРТ ЭРТКЕН ЧЫЛДЫНДАН УЛГАТКАН МОСКВА. Россиянын 60 чылдыг бирги чартында экспорт эрткен чылдын чогуур үезинде 10,4 хуу көтүлдү. Россия январьдан июльге чедир 42 миллион тонна ажык чыг нефтини даштыкыже үндүр саткан. Ол дээр-ге 1993 чылда түндүктен 11 хуу көй-дүр. Ол ышкаш 55,5 млрд. ажык кубометр болган. Россия Федерациязы бирги чартык чылда нити түнү 1080 миллион рубль машиналары, дери-жерекселерин болгаш транспорт чүүлдерин даштыкыже үндүргөн бооп турар.

САХ-ХӨӨ КОМПАНИЯЗЫ МОСКВА. Хаалгы хевиринин «Делегейини сан-хөө компаниязы» дээр акционер нитилелге үндүзүлүш, оон-биле демеи аттыг коммерция банкызын тургускаш, Россия Федерациязынга болгаш даштыкы-даа банк ажыл-чорудулгазын кылгыр эргени тывыскап чөптөөрдү берген — деп, Россиянын Банкызынын парламта албаны дынаткан.

КРАСНОЯРСКИДЕ КЕЛГЕН МОСКВА. Россия Федерациязынын атомуг энергия талазы-биле сайдыы Виктор Михайлов Красноярскиде чедип келген. Оон созулгазы — плутонийин чыгыкы-реакторларын хаарыны планын болгаш конверсия программаларын сайырадыр дугайында тугаалакчы. Красноярск-26 база Красноярск-45-тин куш-ажыкты коллективтери-биле ужуражыры бооп турар. Ол дугайын РФ-тин Атом Яманынын информация болгаш хөй-нитилел харызага тударыны эргелелинде Россия-СЧТА-нын корреспондентизине дынаткан.

ЧЕР ИШТИНДЕН ҮНҮП КЕЛГЕН КРАСНОЯРСК. Красноярскиде чепсек плутонийин кылып үндүрүр турар даг-химия комбинатынын атом-шар-ажыкчылары июль он сесте удууларынын илер-дишинин дооскаш, чер иштинде Нехтен үнүп келгенер. Июль 14-те чер иштинде тургустунган реактордуга, водтун үжөн хире ажылдакчылары куш-ажык хүнүнү доозууларынын соонда чер кырыне үндүрүлгөн ойталай-оолай май айдан бээр албан ажыл телверин болгаш шөлдө агышын телен бээрин ындир арга-биле негезенер. Амгы үеде ашма чедип келген болгаш ажылдакчылар өрени телен бээр арзын бар апаранын оон ашмактан.

УФА. Башкириянын Чазанын баштыны Анатолий Копсов июль он сесте бодуну албан-дужаалында хала-лашканын даңктыкан. Президентини болгаш парламта баштынын алдына кылган медетелинде ол ыныг ба-зыны «бүрүн эргиди удууларынын боттандырыр чорударга» бербейн турар байдатла холбаштыр кылган бооп турар.

УЛАН-УДЭ. (Россия-СЧТА-нын көрр. С. Трофимов). Улан-Удэ хоорай чатырганын даргазы Виктор Кувшин-овту албан-дужаалында хостаан. Бурятиянын Президентиинин Чарлызын оон албан-дужаалында үнгенин чылдагы «республиканын эрге-чатырга» организа-циянын алды баскыраткыч үндүлгөн ол дарга кылган деп айтып турар. Ол дарга турар кижиле албан укурунда хуулап алышынын үезинде хуулагыны үндүзүлгөн илер-биле «шылгарааны» Чазак кежигүнеринин бирээзи кор-респондентизине чугаалаан.

«КИА» — КӨРЕЙ АВТОМОБИЛЬ ВЛАДИВОСТОК. Бракы Чөөн күчтүн рингогундан ажылгала турганы япон автомашиналары кызып үндүр-генин созулгазын Мунрун Көрейиниң ул эулг дээр «КИА» дээр автомобиль концерн бодуну мунрунга салган. Бу хуундерде ол фирманы Россияга таарыштыр кылган мыр-зын чыг чыг спортчу машиналарын калбаа-биле сатып эгелээт. Ол машиналар шак-ла ыныг япон автомобиль-ден ийи катап чик өртөктик болгаш соодай талазында башкаар сатып алыкчыларга улуг соуураалды болдуруп турар.

ТАТАРИЯНЫН ДЭЭДИ СОВЕДИНДЕ КАЗАНЬ. Татариянын Дээди Советинин ында үргүлчү-лөп турар элчелиг сессиясында республиканын 1994 чылда бюджетин ам-даа ылавылап тугаалакчы көрүп турар. Хайрааткычыларын болдур турары-биле алырга, бюджет дугайында санал-онил солгучушкуну шыгыгы бооп турар.

СОНГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАЖЫШКЫН СТАВРОПОЛЬ. Россиянын Куруне Думазынын оппози-цияла туруп турар депутаттарын үзел-болдурларын каттыгып турган ол черин сонгукчулары июль он сесте Геннадий Зуанов болган оон удууртун турар функция-зынын бөлүк депутаттары-биле ужурашканын. Депутат-тар Сонгу Кавказтын чамдык черлеринде чоруп турар.

ЧАЖЫТ ЗАВОДАРНЫ ИЛЕРЕТКЕН УЛЬЯНОВСК. Ол хоорайнын милициязы Волга кы-дында хоорайдан болгаш оон кыдыгылардан куду ша-нырлыг меге водканы болгаш коныктык кылып, сатып чыгарып туган чажыт черлерин сыйлап илереткен. Ол чажыт заводтары Армения Республиканын хамааткалы-гы тургузуп алгаш, Россиянын девискээринге бүүдү чурттап турган болганар. Оларны шуптузун тулап хо-ордугдан.

СЕРЕМЧИЛЕЛ ЧОК БОЛГАНЫНДАН ВЛАДИМИР. Суздаь районун «Садовый» дээр суурунда унасток инспектор Виктор Шадронов каш-ла секунда иштинде хуула хол боозун кычкыгый чок каап-тан. Ону дайында чедип келген турган черлерин дораан-на септир алганар. Оларнын улуу ачаа турган кижилер көрүп турда-ла, ул харыг думазы Серёжанын бажыне алышкан. Бичин кини дораан-на өлгөн. Неземче керээ өттүргөн болгаш ителген эгелээт.

ЧИК МАШИНАНЫ ДИЛЕП ТУРАП САМАРА. (Россия-СЧТА-нын корр. В. Беляков). Самарда карагылап наан шилдерин чик машинаны милиция дилеп чоруп турар. Хоорайнын кудумчунаа чокта чач ул херээжен кижини чогуу-на ол машина иштинде боолааш, балылаан деп санап турар. Ындыг автомобильден ачаа-ла чоран кижилер боолаанын кара чаныс таварылазы ол эрген. Ындыг таварылазынын өрөгөн кижилерин болгаш болыглатканынын боттарынын чугаалап турары-биле алырга, ол машина кижилер чаны-биле дика дурган ар-тин бар чорда бичин дааш дыңчалган соонда, кижилер-нин буттарында балыгдан хан төкү бээр. Балыгланган черден эмчилер хей-биле адар боо огуу туп, уштуп ту-рар.

(Россия-СЧТА-нын медээлеринден).

РЕСПУБЛИКА ХҮНҮНГЕ

УТКУШТУР

Бистин корреспондентилеривис дамчыдып тур

Барыын-Хемчик

ШАЛЫШКЫН ЭГЕЛЭЭН

Барыын-Хемчик кожунуну ажыл-агыйларында нитиниң малынга мал чеминиң белеткели эгелээт. Бу ажылче эңе баштай Хөндөленде «Ак-Даш» кооперативтин ситенчилери кирген.

Олар Хөндөленде анында 100 га хөй чылдыг ситени эгелээт, ам 4 улуг сараатты тургузуп алганар. Сөөлү хүннерде чач чаап турары оларга шаштыкты чедирип ту-рар. Ситен кезип турар трактористер Анатолий Соян, Ша-нгыр-оол Монгуш, Аркадий Сарыглар шалыч ажылдап турарлар.

Июль айнын 8-тен эгелеп «Алдын-Була» кооперативтер каттыжышканынын ситеничилери Шөлдө-Мажалакта хөй чылдыг ситени кезип эгелээт. Мында 380 га шөлдө хөй чылдыг ситени кезип, оон 870 тонна ситени эгелеп созулганы олар салган. Баштайгы хүнден эгелеп ситен кезер машиналар сөөктөгү тракторист алашкылар Саица Хертек, Владимир Хертек ийи трактор-биле кестирип турар.

МЕНДИ БОЛГАН

Кожунуну «Аянга» совхозуну малчынары эрткен кыш берге-даа болза, хөй мал бажын хоратпайн, чаш мал төлүн менди камгалап алганар. Совхозтун хөй бригадазы нитиниң-биле төрүүр чус баш хойга онааштыр 80 хураганын камгалап алган.

Кышталашкына хынамчалыг белеткен, мал ченин четчир кылдыр белеткен ал-ганында анында, малда ко-мандур болгаш еске-даа аары-лар чок болгон, сугу, мал ченин ууктедирбөөт. Мал ажылынын тускай эргелин-дери база кызымак ажылдап турар. Бу боту мал ажылында челишинерин үндө-лгөн болган.

Хойжуктардан Марина Аракча төрүүр чус баш хойдан 90 хураганын, бир дугаар төрүүр хой катарган Шурумаа Монгуш 80 хура-ганын камгалап алгаш, тий-лекчи болган.

К. Ч. — Шагаан-Арыгнын АТБ-ин республикада хуужу-кан баштайгы бүүдүргелерини бирээзи болгаш. Оон дугайында кысказы-биле тайлы-бырлап көрүнерем, Виктор Тимофеевич.

В. Б. — ТАР турда-ла турган автоажыл-агыйлар бо. Оон төгүзүп бижир болза, Хем кожунуну бүү чүгүн ам-даа сөөтүшканын хевээр ам дээрине бежен сес автомашиналыг бис. Оларнын хөй кезин КамАЗ-тар, он үш автобус база бар. Хуужудул-ла чектери тыптып көзгө, ажылдакчыларын бүүдүргө-лөп хуужудул алышылар дежи берген. Чолаачылар, ил-дежер-техниктиг ажылдакчы-лар чектерин чып, бар-ла ак-шар-кестерин берип тургаш, бүүдүргелерин хуужудул алган. Баштайгы үелерде дика бер-теледвис. Агар сайла көпөк-чыл да чок арткан болдувус. Өөргелениске-даа чедип, диле-нип-лаа турдувус. Хуу үлүс-түр силер — дээт, шүүт хайынга-лаа кыкпалдар. Бажында чедип алган, ажал-да эгелээтис. Чегинген кижиле челиске джирин чыкпаш, өрү хүй көрбейн турдувус.

К. Ч. — Экономиктиг бүү-лөп, машиналарымыз берип тур бис. Совхоз биске боду-нун бүүдүрүр турар продукция-зын таарымчалыг өртөккө бе-рип турар.

В. Ш. — Автобустарымыс биске шуут орулга бербейн турар. Чолаачыларын шалы-нынга-ла мөлдүк-калдык диле ажырабис. Ынчалда-лаа чору-малдарын орук хөлдөзүн ул-галарыбын турар бис. Чаа КамАЗ-тар сатып албайн, ха-рын-даа ийи чаш автобус са-лып алдымыс. Чонну ынай-бээр аргыштыр болгай. Ша-гаан-Арыг хоорайнын иштин-де халчын турар чус кижиси-на, бээр улуг автобустар бар. Олар бүүдүргөге карылашкан башка чүп-даа бербес. Куру-не кезик-чамдызын дуглап бе-рип турар-ла харын. Мошу би-рингээр шиптиргээр болза эки.

К. Ч. — Шагаан-Арыг авто-баазы силернин бүүдүргө-лөр-биле дегне чыгып хуужу-тунд. Ам өзү буурашканын-га таварышкан. Ону чүү деп болаар силер?

В. Б. — Шагаан-Арыгга ту-дуглар турганга хуурай берген автобаза-ла болгай.

ОРГАНИЗАСТЫГ ЧОРУТКАН

«Аянга» совхоз бо чылын 11 кодан хойну кыргып турган. Кыргыздын тускай графини тургузуп, ажылды эки организастаан түндүктен хөй кыргыздык кыска хуусада дооскан.

Хойну совхоз төвүнүн чо-гуунда төп кыргызда пункту-зунга кырган, ачаа суурун чурттанкылары илелкейлиг киришкен. Бүгү хойну хол ха-чызы-биле кыргып дооскан. Кыргыздардан Хажытпа Сарыглар, Кертик Хомушу хөй хойну кыргып, мактала чеккен.

Хойдан дүк алыр талазы-биле малчынар Алдын-оол Монгушту, Марина Аракча-нын көргүзүп эки болган. Хойнуң чуудазын дооскан.

Монгуш ХОЮГ-ООЛ.

Улуг-Хем

ЧАҢС-ЧАРГА АЛЫСПАЙН...

«Ишти-Хем» совхозтун (директору К. К. Чаш-оол) мал-ишчилери республикада чар-лаштырган мал чеминиң белеткелинин шалыпчы айына илелкейлиг киржип турар.

Бо хүннерде Борбак-Арыг деп чедер Васильи Кендене удуурткан механизастаан эве-но 65 тонна ситени бөдүр сарааттаан. Бо дээрге белет-келе чогуур ситенин чүгө-он хуузу-дур. Совхоз директору-нун чугаалап турарын өзүгээр алырга, үргүлчүлөдиг чач-сы.

ӨСКЭЭР ЧАРЫГДААН

Кожунуну көдээ ажыл-агый эргелинин ажылдакчылары Россия Федерациязынын Чазанын Тыванын совхозтарына техника сатып аары-биле үндүрүр берген акша-төгө-рийн Улуг-Хемде канчаар чарыгдал турарын хынап көргөн.

Ук акшалар кожунуну сов-хозтарынын агар саннарында четкилик келген болган. Чам-дык ажыл-агыйларынын уду-ручулары ол акша-төгөрийни дораан-на өскээр чарыгдал эгелээт илерээт. Чижээ, «Чагы» совхоз үш сая акшаны банк чөлдөзүн дугларынга, ийи саяны арга уштуп алган; Түлүш Кенди-оол аттыг сов-хоз дөрт сая акшаны бажында «ушта» шаап алган; «УТКА 25

чылы» совхоз үш сая акшаны септелге-техниктиг бүүдүргө-лөп шилтекти, үш саязын аргы акша кылдыр үндүрүп алган. Чарыгдал турар ол ак-ша-төгөрий чүгө ситен ажаар агрегаттар садарына көрдүн-дери турган. Ынчангаш ол ак-шаларын дээр эгелдери, до-лордан чогуур хандырылга организацыйаларыне шилте-ри чугула.

Кожин-оол ЧӨРЕВЕ.

Рыноктун базымнары

КАРЫЛГАЛЫГ ТУРГАШ, ОРУЛГАЛЫГ АПАРГАН

Удуурткучулары база удаа-раа солчуп келди. Ам ол бүүдүргелери канчал-даа болза дигрээр болза эки. Тудугга хергелээр сай сөөртүр хөй са-мосвалдар ында болгай. А бистерде чок. Бир эвес бөгүн, даярта калгындан тудуглары катар тугар дээр болза хол-даян артар чыгып. Черле ыш-чангаш бүүдүр-бүрүн турган бүүдүргелени сандаарып бол-бас чүе-дир ийин. Менче болза ындаар диттин шылда-вас мен. Эң-сөөрүмүнчү бүү-дүрүш соңгун алтын директор кижилер мен. Удуурт ораар бүүдүргелени буурадыр, ажил-чынары ажыл чок арттырар эрге менде чок. Оларнын ажы-дөлдүн кым чемгерлерин? Ша-гаан-Арыгга ам безин ажал чок кылаштыгып турар бидик мергежилдиг чолаачылар, ту-дугчулар эмзекок. Оларны көргөп кижинин сепкиди анаа-ла човай бээр-дир.

В. Ш. — Ийет, удуурткучу бүүдүрү болуну ажылдакчы-зынын салым-чолу дээр тур-жур ужурут. Бистин бүүдүр-лөгөстө ында деп дору-биле чугаалайын. Бисте ам картош-ка, нога тарвайн, мал-мез-гав өстүрбейн турар кижилер барык чок. Администрация бо талазы-биле ажык дуулажып турар. Хөй националдыг кол-лективте ажылдап турар бис. Биче сепкилдиг, ажылынга кы-зымак кижилер эмзекок. Оларга автобус чолаачылар Николай Балбай-оол, Сергей Бутенко, КамАЗ чолаачылары Роман Кыргыс, Сергей Нам-чылак, Владимир Антоенко, бензин сөөрткүчүлери Влади-мир Селезнев, Андрей Пона-

марев болгаш өскелери-даа хамаарыштырып болур. Ша-к ындаар эрес-кежээ кижилер кризиске, амгы үенин бо хайдыг кризисинден уштуууп үнери-нин аргалары чок эвес. Ком-мунист кижилер мен. Чонну мын-чаар берге байдалдарга тавар-рыштырар турар политикага удуур мен. Хуужудулга, кани-тализация чоруп турары-ла шыгып, Бистин чаныс чеп-чүг-түзүу Виктор Бочуров. Кан-талистерде база бажы эвес, тур дээрин ол дынатты. Ки-жини кижилер мөчүп, дарлап ту-рар чүе ында чок. А Шагаан-Арыгга кичкен салдыгы-ком-мерсантылар көвүдөөт. Чам-дык организацыйлар безин са-лдыгы алганар. Бистин бүүдү-рүлөгөстө салды-лаа чок, ара-чыста чижик коммерсант-лаа чок. Чүгө кызыл кужуу-с-биле ак сепкилдиг ажылдап чо-рууру улус бис. Бистин кол со-руулары: орулгадыр ажылдаар, чонга бараан болуру.

В. Б. — Валентина Иван-овна элээн илеленишти ишкан. Ынчалда-лаа хууш жасаан боор. Ажыл дээр-де полиги-ка-биле холбашкан дээрин ожаап билер чедер. Ажылчын бүүдүргөге ажылдаар, чуртта-рынга таарымчалыг байдалдар-ын тургузуп дээр туржур ту-рар бис. Кижилер бүүдүрү хөй ажы-дөлдүн эки, чурттазын деп болаар мен. Көргүзүп турар хевээр-даа бол дегинчени кижилер бүүдүрү үнелел билер чекер.

К. Ч. — Ижини-кара чок чугаалашкан дээр, силерге чет-тирдим!

ЧАЙЛАГЛАРДА ХОНУПКАН

«Алдан-Маадыр» совхоз Сүт-Хөл кожуну-да база бир улуг ажыл-агыйларнын бирээзи. Оон кол ады-рын мал биле чер ажылы ээлеп турар. Ында шээр малдан хойнуң 27, өшкүнү 3 коданы бар. Инек — 160, сарлык — 230, чылгы — 210 баш. Совхоз директору Юрий Монгушович Базыпаан мал ажылынга хамаарыштыр чугаа кыларымга, ол мын-чаар харыялды:

— Мурнук болгаш бо эрткен кыштар малга дыка-ла «кадыг» аайылыг болду. Ча-жыргаш канчаар, малдын өзүлдөзүнө, чаш төлүгө, продукция бээрине агаар-бойдус шаштыктыг уруктарын таварыштырып келди. Мал ченинни курлавырлары, суксуң-суггады бар-даа бол-за, малдын бөдү хөдөкч бак-сыраан турду. Чуттуг чылдарнын хамчыктарын чаныс талаалар, күжүр малчына-рымче чач каап шыдавас мен, ийе, кызып-кылайып-ла тур-ганнар болдуур ийин.

Чогуу ажыл-агыйнын мал-чынарында мал ченинни курлавырлары кодан бүү-зүнгө четирин-биле бар тур-ган. Кол-ла чүе араан мал-дарын эмнээр эмнер ховар-таан, ону дилеп тавары амгы үеде бергелээт шаг-дыр бо. Чамдык малчынар анаа сыл-даган алгаш, мал эмчилери-не чач каар таварыгчалары база турду. Мурнуку чылдар-нын азыралдык хөеннерине алыскан шүппендер мал-дын чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле боттарынга негедде харысалганы сула-раткан деп бодаар мен.

Брак-узаак, кадыр-бертерде ажылдап, чурттан чоруур малчынарга совхозтун тала-зында дегинче, дуза хоо-май эвес. Ийе, акша-төгөрий чогуур үезинде үнөйин баар таварыгдалар чаныс эвес болуп турганы чакыт эвес болгай. Оон орнунга чедиптин берип, аш-чөмөр, бараан-нар-биле содууларын кылгылаш. Малчын өрге бүүдүзүгө хооруп, соктап чир тарааны совхоз халас үлөп берилээт.

Боттарынын онаашкан ажал-херезиге карап кызыл, кызымак, харысалгазы бе-дик малчынар өзөө эвес. Ындыларга хойжуклар Ымай-оол, Дадар-оол Монгуштар, Эрес-оол Ооржак, сар-дык кадарчызы Геннадий Ооржак, санчы Кима Ондар хамаарыжылар. Оларнын кы-зымакты макталдыг болгаш өскелерге төлөптин үлөтөр-чиктик көргүзүп чоруур.

Сарыг-Булуң сүт-бараан фермазынга кахсы доктап көрөйн. Бо хүннерде 45 инекти сан турар, төрүүр инектер аам-даа бар. Ук ферма тургустунгандан бээр каш чыл ажып турар, инек мал-дын өзүп ораа шаа-ла ол. Моон мурунда чылдарда үстүкүлдерин айтышканы-биле сүтү кожуун гөвчүне, Чалаанын сүт заводчине чорудуп турган. Ам ону сок-саткан, сүтү ферма бодунга тийипти, сметана, сүтү сов-хоз ажылчынарынга сатып, сарыяны кылгаш күрүнеге дужай берген. Ол бүүгү өзөөзү-биле-ла бол совхоз-тун экономиказынга орулга-ны кирип эгелей берген.

Ажыл-агыйнын бүүгө-ле малчынары Манучректө чай-дугларында коңулдаккан Ойт-сигени элек үнгөн, мал-маган немелде денгилдени ап, күш кирип эгелээт. Хөй кыргыздазы доозулган, чул-даны база өрткөн. Мал чуу-дазын бо чыдын кыске чедир үш удаа чорударын плананан бис, ону черле кызыл бис. Чамдык малчынар бо хүн-нерде ситен кезилдизинче кирип эгелээт. Малчын бүү-дүзү 10 тоннадан өзөөт эвес ситенин кезип белеткээт, кышкы турлагаларына сөө-түп чедирип алыр созулганы салганар. Анаа хамаарыш-тыр совхоз дирекциязы тус-кый доктап, шиптирин хү-дээп, малчынарга танышты-рып турар.

Түлүш КАРЫМА.

1994 чылда Тыва Республиканың бюджет системазының дугайында болгаш 1994 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Table with columns for budget items and amounts in million rubles. Includes sections for 1994 budget, 1993 budget, and various administrative and social categories.

ТЕХНИКАДАН КОЛ ХАМААРЖЫР

Чоокта чаа «Шын» солунга бистин Улуг-Хем кожуунун чагыра дарагы К. Т. Куулар интервьери тургаш, кол кичээгини чер ажылчыне угландыра бергенни дыңнаткан. Шынап-ла, чер-кижиниң да, маддың-даа чөмөрчүкчизи болгай. Ычангаш ам бистерниң, агрономнарның харысалазын улгаттырганың-даа чөп.

Арат айтырып, саналдап тур

ЧЕРЛЕ ЧҮҮ БОЛДУ БО? Россияның-даа, Тываның-даа Чазанга фермерлер, арат (тарачыны) ажыл-агыйы хөгжүдүр, азы анаа хуу-даа чурттаар деп аякка ла турдулар. Оем ээзи-биле он аякка деткиң-даа, «күш-ажылдын хосту» совхозна арендалар, араттай-даа бөдөөнүс. Акшаның үнези улуг турда, банкың эвээш хуулу чээл-даа адымыс. Оовусту чогуур хуусаазында төлөп, багай эвес ажылдап эгелдөөс.

ФЕРМА - ЧАЙЛААНДА

«Сүт-Хем» совхозтуң директору Иван Шынапович Монгуш еске ажил-агыйлар мурнай сүт-бараан фермазын Улуг-Хемде чагай өлтүр, чечек-чимистин чайлаан-да хондурупкан. Ферманың чаогуунда демнежеринге эгит бир болуң дөштү 300 аяк молдургаларын чайлагдап алганы элти арга.

Бригадир чугаалап тур

ХАЙГААРАП ТУРЗА ЭКИ

«Чоодураа» совхозтуң сүт-бараан фермазын Куран баар орук асында чайлаглап турар. Билдэ бар 129 инектин 96-зын 6 хире саанчылар саап турар. Инектериниң денгек-жүжү эки. Сүдү хун келген турум-ла немецтиң турар. Саанчылар боттарының аразында чырыштыр, ү хонож болгаш-ла түнпөп, макуданнарны шаңпап, мактап турар.

Чыс чаап-ла турган ам! Мен болзумза, шоолуң да-лашпас болза эки деп бо-даар мен. Алды айда Канада-аңчы сараалың-ла, Дөрт ай төнүзүңне, беш ай эгезинде чажып каан тарааның өзүмү эки болуң чүве. Чүге дээрге чер шык болгай. Ынчалза-даа баштайгы адырлар, азы кулактары алы айның эгезинде шыдашпас. Кууларары каар. Ол тарааның оон андай өзериңге өлүмүң согуң-дур. Ону болдурбазың карычаның аргазы — тараа култураларың май 25-тен июнь 5-ке чедир чажып болур. Шак ычан чажып каан тарааның өзүмү дүргөн өвөс-даа болза, кандааның таварышпас. Ыжары бичи орайтап болур-ла харын.

Часкы тарылга кыска хуусаада чорутуңган. Ычангаш күскү дүжүт ажалдазын база-ла кончут шалпың чорудар апар. Канааның фермерлери күскү дүжүт ажалдазыңа кирип бугу-ле техниканың денди шыгың контролыңа алгаш, солундан номчурумга, тускай фондуңу тургузуң алган боор чорду. Ол фонд 2-3 миллион доллар хемчээлдиг. А бисте чүге 2-3 чүс мүң рубльди арай боорда аңгы-лаа, экин-ле ол Мээн-не күвезим болза, Красноярскиниң комбайн заводунда хөй турар техниканың өртөң төлөр хуусаазын узаткаш, колхоз, совхозтарга үлөп берип, Сибирь зоназыга күскү дүжүт ажаларың хуусаазын шыдашпас. Шүүт белен комбайның анаа хөй черге тургускан хөзрө чүдү!

Шаанда безин мындыг турган

АМЕРИК СЕНАТТЫҢ ЧАЛААНЫ-БИЛЕ

ВАШИНГТОН. РФ-тин Федерация Чөвүлдиниң төзөлгөн оон Даггазы Владимир Шумейковун удуртууга...

АНЫЫЛ ЧОК ЧОРУКТУ БЫЖЫГЛААР

ОТТАВА. 4Россия Азия—Оожум океан девиискээринге айыл чок болгаш тургустуу байдалды быжыгларын...

РОССИЯ ЧОККА ШИТТИРЛЕТТИМЕС

СИНАЯ. Европаның айыл чок болуру чоруу Россия чокка черде шиттирлеттимес, чүге дээрге Россиянын...

АКШТЫҢ КАМАЛГАЛ САЙЫДЫҢ АН-ЧОРУУ

СОФИЯ. АКШ-тын камгалал сайыды Уильям Перри поведельникте ында чедип келген болгаш чурттуу президенти...

АКШТЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДИЛЕЭ

ПАНАМА. АКШ-тын чазаа экономикти бергедешиктендер болгаш политиктиктен истен-сүрүшкүндөргө дөңсөө...

КАПИТАЛИЗМ ТУРГУСТУНГАН

ВАШИНГТОН. Шаанда турган совет бөлүктүн чамдык чурттарында экономикти каартыгалдарын салым-чуу...

2010 ЧЫЛДЫҢ КЫДАТ ЭКОНОМИКАЗЫ

ПЕКИН. КНР-нун Күрүнө Чөвүлени кыдад экономика каны 2010 чылга чедер хөжүмдеринин программаны бадылаан...

ЯСИР АРАФАТТЫҢ БАДЫТКАЛЫ

КАИР. Палестина Национал Администрацияны башчысы, ПХО-нун Күүсүмөңүлү даггазы Ясир Арафат палестинияр боттарынын тугуу Иерусалимде ханалгара...

50 ЧЫЛЫҢ ДЕМДЕГЛЭЭ

ВАРШАВА. Шаандын СССР девиискээринге улестин тургустун Удустуу польша шеритин 50 чылдыга турсакталган байырды эзулаалар Варшаваның чогууда...

ЧАЗАК ШЕРИГЛЕРИНИЧЕ ТИИЛЕГЕЗИ

АБДЖАН. Шерна-Леоне дээр чурттуу чазак шеригери эртен неделада чурттуу эң кол элди Монтери болгаш Матокота хооваларын эжелеп алган...

ЧАЗАК ШЕРИГЛЕРИНИЧЕ ХАЛДАШКЫН

Санга-фе-де-Ботота. Колумбиянын Революция Чепсектиң дүштеринин (КРЧК) отрядынын Орино деп черде чазак шеригеринче халдашыкынын түнөөнине 24 шериг абангылар болгаш 7 партизан өлгөн...

САНЫТТЫҢ АМЫЗЫНГА ХАЛДААНЫ ДЭЭШ

КАИР. ЕАР-нын иштики черектер сайыды Хасан Аль-Алифини амыздыга чедери оралдашканы дээш беш кижини Египеттин дээш шериг трибуналы олуруп шиттирди шиттирледи...

РАКЕТА-БИЛЕ БООЛААН

ДЕЛИ. Афганистаннын найсыылы Кабулду эртен көскөсөөнө ракета-биле эчелген амышканынын түнөөнине 100 хире кижиле өлгөн...

КАТАП ТУРГУЗУП ЭГЕЛЭЭН

Тывага улусчу революция тинлээри билек-ле тыва кижилер чуртунун бойдус-байлаанын камгалады, оон экономикти күнү-шыдалын быжыгларын, чоңун амыдырал-чуртталгазын экижидери дээш башкарыкчы ажил-херекти билдирди-биле эгелээрини чамдык чижекте-рин көргүзүксидим.

Дортен чылдарынын эгези, дайын эгелээринин муруну чарыш турган чүве. Ылчын Чалаана хемниң амгы улуг көрүрүнүң үстү талазына Кара-Дыт дээрбери дээр дээрбе ажилдап турган. Ол дээрбениң ажилдаштын турганын черле көрбөзөн мен. Шагын дөрт эргилдизинде оон кижиле үзүлбөс, чоңун таразын дээрбеден, эки шынарлыг далган бодуру турганын билди мен. Шагын дээрбелер Сүт-Хелдун Хемчик арынынга, Ак-Даш суурнуң алды дужу Арыс-да-Тей үстүнге, Кызыл-Тайга суурнуң алаа дужу Хемчик арында Дээрбе-Арын деп черге ажилдап турган. Тесе-Ханга турган дээрбе ол-ла дээрбелеринин сөөдүне чедир ажилдаан чүве. Устунде дээрбелер шуптузу догмасына кара сугар унуга сук күжү-биле ажилдап турган дээрбелер-ле болбай.

Кара-Дыт дээрбениң чогууга «госпром» дээр биңи бодуруле чери индик идик, булгаар, савыла кылдыр, саваң хайындар, шаңак, терге болгаш аштын дээр-херекселерин кылар салбарлыг турду. Ол бодуруле чериниң бодурул үндүргөн бааранынын шаңаарын экижи амгылаа чедир-ле магадал чорурду мен. Ол шагда Тесе-Ханга турган «күрөкчөм» дээр ажилдагы чери уксаалыг бодурукчу анык малдарны (аскыр, буга, копка) болгаш сортуу тараа үреништерин араттарга калба-биле савыл, оларны салын алдырынга болгаш малга улдерлиг чыгып калса туруп алдырынга узун хуусаалыг чөлдөргөн тыпсып турган. Ол чикетинг бодуруле черини Тыванын төп кожуунуңа дика хуусаалык савылганга болуру ийин. Бир авес ынады бодуруле чөлдөргөн күрөкчөм дөңсөө чикетин доктаамал көрүзүп, уланын савырааткан турган болза, Тыванын бодурун ооду-биле сайзыраарынын ага базымарынын көстүп кээп турганын ол чүве-дир ийин.

Тывага биче бодурулелерин непертерип, ону сайзырадырынга аргы салып, илгир бөбүн туган коллективти удуртулганын аңжээне буга чедир ийин.

1952 чылдын ноябрь. Ылчаарда Нарын чеди чыл школазынын 6-чы класыга өөренип турган үем чүве. Ол үеде Кычыкка турган «Совет кызыгаары» колхозту эвгүрүш. Нарын сумузунга каткан чүве. Оон бээр 42 чыл эртенде 1994 чылдын май 23-те Тыва Республикаы Дээди Хуралынын (Парламентинин) № 107 дугаарлыг доктаалы-биле Эрзин кожуунуң составына Кычык сумузун катан тургустан. Тыва Республикаы Чазак Кычык сумузунуң аппаратын хөвирлеп тургузар болган Эрзин кожуунуң эргелек органына шаттарын немей үндүрүп бөрүниң дугайында айтырыгы шиттирлээ. Өгбелерин чуртуу — Кычык чаартылары ол-дур деп чүвени ханымы-биле билди, бодурум төрөдү чоңум, хадумаларын өмүзөндүндө Тыва Республикаы Президентинге, Чазана болгаш Дээди Хуралыга өөрүп четиргенянык илеретип, бо көш сөстү «Шы» солуң дамчытыр бижил олур мен.

Мөөн чажымаан аржаан-суун кижиле, дагыларына, шаттарына, хемеринге, ховалдырынга хой кадарып, тайганын тооруктал, каттал, согуналды күлүп келген көнүгүч чараш бойдус чурумалдыг чуртун Кычык биле Черин. Гол Сөөлү үеде хад-назымын үлдүлүп чоруу-биле ийикке кая-лаа чораш, төрөз черин, хемин, ада-неман сактып, болал чорво апарган мен. Кычык сумузун дүжүргөн соонда каш-лаа катан чораш мен. Чүте чайы үеде ол черге чурттал чораш каш заалдар аңай жайлаарлан башка өскө үелерде көнүс өзгө калган чурт чүве.

1992 чылдын апрель ай. Шаанда Кычык сумузунун араттарынын ажи-толу чораштары: Шойкулал Седип Васильев Кунга, Дүргенал Очур, Вавуу Балдары, Тере Демір-оол база мен бо одурулганын автору бистер чыгып алгаш, бо рынок экономиказынын берге эезинде өскөн-төрөн чуртувус Кычыкка үлгү аса ажил-айтылган организаарын дүртүрүшүвүс. Тускай инициативтиг бөлүк соңуп алгаш, Президентиге, Чазакка баар деп шиттирп үндүргөш ажилдап эгелээм бис. Президентиге ош айтырыгы биле берган бис. Айтырыгы кончуг дөңсөп, хуулап алгаш, Чогуур деткимчени алгаш, ол-ла доран көкөр улустун даанызын тоараткаш, ажил-айгынын тургузар хемелдерин алдывус. Ол-ла чайан суур турар черге чаа пилораманы, электростанцияны тургустан болгаш Кычык биле Черин-Голга 23 кыштагынын күрүнеде ашка-көпөк эл-байн боттарынын күжү-биле чоң тудуп аялдар. Оон ыңай Нарын чогууда Ары-Булакка 11 кыштаг бар, Ынчангаш ийтин-биле 34 кыштагга заалдар ийи чылын кыштагалар. Ол черге хара-даа кодуудуңа чабаран, мал-маганы хур кыш аштар. Башта араттар ажил-айгы асоциализм тургустунган, чокта чаа коллективтиг ажил-айгы кылдар документ эзураг эде алган. Амгы үеде 40 аягы өөгө, ийтин-биле 200 аягы кижиле бар, ынаа барып чурттар күрүндөргө эвээш аса. Валерий Бисе-оол оолдары-биле чөшүл, орук чайлап, үптеп, илерин, өдүрүчүлери хоорук чанналып, чырык хунду бөзүн үлтүттирп турбай, үлдүлганылар! Чонун килени толдаргай олурукчу бурзунге дүжүл түвүш! Бистин негелдеринин сүзүп айткан, чон мурунчуларынын ат-сывын со-

Чуртун эвээртинмес байла болур арга-арыгга хайгаарал чурумун доктадып, ону кезип ажилгаарына тускай дүрүмчүлүк быжыгларын чөптүг болур. Тываның араттары аң-өлүктүн аңылын кылып турза-даа, чоғум оон доктааткан хемчээ чок. Аннаарынын үе-шаг хуусаазын харагалзаары чок. Боду чедирип күүсетпөөн аннарын аңап турар. (Аңдыр сезонун барымдала-лаас) Шаг, хуусаа чок аннаашынын когаралы улуг. Чингине хергелелди куштарын аяк чокка өдүрүп турган. Моон сонгаар аннаарынын шаг-хемчээр доктадып, ийи эгелээр болза, араттарын ажил-хергелелдинг аяк болур коржанын салып хуу-дөргөне дузалыг бооп болур.

Улустун орулаанынын кол кезин кайлы дадырылган кирер болган төлөөс, колоний орус чоңун тыпкан аң-өлүнтөн кайты—далынын көвүдери. Олар чуртун бооладыл болгаш аң-өлүктү хөйү-биле тып-лаа турла, кайлынын кезик-чамдыннын төлөп, чыжырып турар болгай. Кайлы ховазынын дөмбөзөн баспап өлүктү савыл болбос болгаш кайлы дөмбөзө чок өлүктү дашкаар үндүрүп база болбос болза чогуур.

Бистин тыва чоңун эт-чазанын (экономиказынын) үндөзүн мал болганда, ону камгалаар. Араттарын малды зарыгаан өдүрбөс-биле баш-тайгында төпке мал эмирээр черин аялдар, аңаа ССРЭ үдүстүн хөвирлеп мал эмирээр кижини ажилдаарынын аялдар. Оон сонгаар сол бурдуе күш четтери аргазы-биле хөй мал-дөңсөө кожуунарга мал эмирелери калбартып, аңаа ажилдаар болбазын кижилерин араттарын ажи-толуң өвээрер. Мал арылгарын доктадыларынын эге хемчээ болдуруп, халдарынын зарыг-дараа үдүрүп сымкытыры чоғумалыг.

Төлүр болгаш суктур, дүк-күк малдары чарыгай камгалап аларын малдын арат бодурун ийи билди. Ынчангала оларга ону суртаалдары хона болбос. Тыва араттар боттарынын бөлөкчөзүн мал болгаш чигит, өлкү база үл-тымын хирелди чүдүлгөн өртөк чедирип алырынга коржанын дузалыг херек. Оон өртөк-үзөңгө араттарынын хергелел эилээр, эт-баранын хөвирери чоғумалыг. Мал болгаш өдүрүлгөндөр коржана дужаарга, ону араттарга өртөк чедер черлерге сарып бээр коржана-чаа эки. Амгы үенин, оран-шагың эвээш доккуп, ийтин чоғумал дөңсөө чери чок бол-

Тыва Совет Эвилелерге баак-карган бээр 50 чыл болган оон бо ийлин байыр-лап эрттирер деп турар болгай. Эрттир келген бежең чылдарымыз даа, ыңаа чуртун көрүлгөндөр даа, ыңаа чуртун дүрүлгөндөр даа, ол биче бодурулелерин оломо сайзыраткан болуусу, бодуусу-дөңсөө бодурулелеринин эт-тиг-сөптүң аштын-чөмчүлүгү аңаа турбас деп бис бе. Саарыла чылдарынын бергедешиктенери биске ийк элтер учурап турган деп бе? Бо хөвире келеш, бежең чылдар буртурап үзүлгө алаттары биче бодурулелерин ийин тургузул эвээр дөңсөп, ыңаа-мунда ажитур-бооп-лаа туварга-дыр бис. Ош орай эвээ болбай аан, биче бодурулелерин тургузул эгелээр чөдө-чөптүг.

Бо чылдын март 21-де Чазак Даггазынын бирги ора-лакчызы, экономика яамын. Алаа МОНГУШ. Кызыл хоорай.

ӨГБЕЛЕРИМ ЧУРТУ ЧААРТЫНАР

Орукту-Хөндөйге тарааны (арбай, хыдыга-тас, сула) тавыр болза, аңаа тараа быдыр. Уште. Овааты аксынга картошка тавыр болза, Карачык чоңун хандырып олур. Дөртте, Кычык сумузунуң девиискээри — Тыванын каас-чараш чурумалдыг черлеринин бирээш. Пыштуу маурүктери, кат-чимиги хемеринин унары, хову-шөлдери, эң-мени-биле бай-калган оран. Аржаан суу, ам-оттары чүс-чүс чылдары бодурун чуртталганын аары-аржыктын, эң ылаң-ыңай ийинин аяны-бүрү аарыларынын камгалат келген. Орта профплатоорун даа туткаш, эңи-дому, лам-хамдан эвээлдеш, пүткүл-биле чоңун даштан-дырары ажитур. Бесте, алты-кештен, дүктен идик-хелтен, дериг-херекселдер дараар, арчыр, кылдыр. Шаа бо бугуң бодуру биче бодурулелерден организа-

- 1. Тыва Республикаынын Президентинин, Чазандан болгаш Дээди Хуралдан Кычык сумузун дүргөн хөжүп сайзыраарыга улуг дузалан көргүзүрүн; 2. Эрзин кожуунун чагырга даргазы Екатерина Күгүлова Калга-Хөвөдөн Кычык дүргөн сайзыралыг, хөжүдөргө киржир болуларынын оралакчыларынын быжыглан тургаш дузаларын; 3. Кычык сумузунун чагырга даргазына бүгү талазы-биле арта-дуржулгалыг, эртем билгилег, ажил-айгыны төлөптиг кандалдурадан тыккаш, ажилдаарын илеп турар мен.

Бодум күш-ажылыг нам-дарымын хөй чылдарда үлгү өөрдөйле шугумуңа ажилдап келген кижим мен. Бир эвээ маң тадамал кананга бир дуза херек болу бээр

Очур ЧЫВРАЛ. Кычык чурттуг хоочул башкы. Ха-лума, шөвөр чоңуусу, мынгы тавырлаларга дөңсөөнү буруу шаап үлдүрлөс болуусу, кеңир үеде нациявас салым-чолу канчап баарын боданылынар! Валентина СУЗУКЕИ, Уран ДОНГАК болгаш оон өскө атты эртем ажилдакчызы ат салган.

КАТТЫШПАС АРГАМ ЧОК

Апрель 21-де унган № 65 «Шында» Бай-Тайга кожуундан Ошку-Саар Чүлдүмүн «Ак-көк экранны көрүп ора» деп рубриказын алаанда «Хомудадывыс» деп эгелди чүдүңгө хамаарштыр база ол-ла солуга Монгуш Мадонун «Автобус маадрылары» деп чүдүңгө хамаарштыр чагаа бижир деп шиттирсе келдим.

Мен солуга чүве-даа бижип чорбаан кижим мен, ыңаала-даа бо авторларын бижир чүдөргө каттышпас аргам чок-тур. Шыналда ыңааш Ошку-Саар Чүлдүмүн бижип турары шын. Кижиле бурзу-даа, оларын керип-төрөлдү даа улауунга канды-бир бакырларын таарыштыр эвээш аса акпанын төлөш, чагыны кылып турары кыпта-даа билдинер болгай. Ынчангыне кижиле бурзууну чагыны түс-түс салып бербейн. 3-4 чагыны каттайлаар «ыңаштар» номчаан, кылдып турары шын эвээс, бо көңүлүмүң байрык четтерге чүте 45 минута дургузунда дамчыдып турар-дыр. Оола-ла бо хунде таарыштыр, 1 шаа кижиле үе дамчытас, четкиниң барганда чагылары даразында чоп дамчыдып болбас деп?

Кижиле бодунун ыңак артын, ыңак, дымнаксаар ырызын чыгар-ла болгай, мону өөренип көөр болза эки деп болзар мен. Шыналда, хомудангы-дыр. Хөжүмүң байыр дамчылар хунде, канды-бир эргөжөк чүте аса дамчыдылганы кызыралык, чок болза бир хунде чыгып, ырышкып хөжүмүң байырынын шагын черле бичин уаткаш, кижиле бурзууну чагыны түс-түс кылып берип, турар болза деп саналдым мен, чүте дөргө чагы киргизе кижилер 3-4 бооп каттып алгаш чагы дамчытас турар болгай—аңгы-аңгы төлөп турар.

Черле ыңааш, чүте Хандагайтын-даа эвээс, а чер бурзууден реис автобустарына эзирек удушту олуртуп турары кижиле бурзуунуң савыл-сеткилдине дика таарышпас, эзирек сен дээш олуртпас ол-ла. Автобус чорудуу-даа хөй-чиңги черидир. Эзирек кижиге билди сатпас, улуска саттырып-даа айыр болза, билетти хынап кийрип турар контролдер кийрбес учурдуг. Көргө-ле эзирек улус аянтан-ча тыва оолдарымыз боор чүве-дир. Бир талазында чүдөк-даа, чованын-даа. Олардан эртен чүве чок-даа ыңааш

Вокзалдарга эзирек улустары эзиректер сергедир черини машиназы чып ап турар болза эки чүве-дир ийин. ыңаа ажилдап орап ажилдакчылар ыңдыг машинадан долгаш келдирип турза кандыг чүвөл? Оон ол эзиректер пассажирлерге мырбай амырдыл бербес, дүктүктөр, чөңсөөлөрүндир. Черле дика чараш эвээр ийин.

Мадон Монгушту бижип турары шагда ажилдакчызы Седен-оол Сергейнин өөлө-жокуу көрөм: чурумун тудар туржук, кады иштин аар, оон өскө шын ажилдакчы болза ол эзирек оолдарын үндүр ойдолдоттор кижилер ол. Ынган ажилдакчыларын чүте шатап тудуп, халас аңаа-шадын берип турар чүвөл, шыңгы хемчээр ап, аялыңдан-ла чайталас чүдү? Автобусу кара-тура-зында доктадыр, чолаачылар база оларнын аялында, ыңачамыкка чолаачыларга база халдар болгайлар, черле ыңааш оларны эми эрттир илдамжылап алганынча боор. Ынчангаш моон сонгаар пассажирлер олуртуду эзирек улусту билетти-лаа болза автобуска кийрбес болза эки. Эки үе турда кийрбей турду ийин, ам канчап барганы ол—эзирек улустун когары ол бе, көргөзгөн ол бе? Автобуска моон мурунлаа чоң-олуртуду шагалаан кады хынап кийрип турар ийин чоп, ам чол ыңачамас апарганыр? Эзирек улус аңаа чүдө-даа чоругу чараш эвээс, аас-мурчунуң чыт-бээ кандыг ийин? Оларды черле автобуска кийрбес болза эки деп саналдым мен.

Күрүм ДОНГАК. Улуг-Хем көжүк

ЧОННУҢ КИЛЕДИ КӨНДҮРҮЗҮН Сөөлү үеде Тывада үл-дөшкүн, күштөшкүн, өдү-рүшкүн көвүдөн, кижиле бу-лузунге таварып болур айыл дүргөли келени чоң-ки мөөнөөн лемияг киле-дин өскөтөр ажырап! Кем-херек үлгөлдүшкүн

ЧОННУҢ КИЛЕДИ КӨНДҮРҮЗҮН Сөөлү үеде Тывада үл-дөшкүн, күштөшкүн, өдү-рүшкүн көвүдөн, кижиле бу-лузунге таварып болур айыл дүргөли келени чоң-ки мөөнөөн лемияг киле-дин өскөтөр ажырап! Кем-херек үлгөлдүшкүн

ЧЕРЗИНИ САЛГАП, ТОЙБУХААНЫ ДӨЗЭЭН

Хуан Киров Тулушевич... Чоока чедир-де бистин тывалар дувскаалдын дүтээшине алып, ажы-төлуңүн азын нам, чазактын кескү ажылдакчыларынын азы кызыл маадрыларын аттары биле алап келген бис. Ынчангаш бисте Кагановичлер, Кировтар, Чкаловтар, Чапайлар эдилерген. А Тулушевич... Орус дылда «у» деп үнүң чок болганын, арыг тыва Түлүш деп аттың утказы өскөргөш, тулуш деп кызыл сөзүнче шилчиг берген ол. Төрүттүгенини дугайында херечилеге кара беге-биле «Тулуш» деп мулдуруп каан болганда, чаш амтынын аана удур чуңу-даа кылдат хары кайда боор. А Кировтун Улуг-Хемини түлдүштеринде укталган адазы — Дөнен, Хуан, Дөтпө дээш-ле баар, малдын назыны-биле адаан тос алышкыларын бирээзи.

Бичин Киров 12 харлап чорда, авазы чок апарган. Өскүс калган чаш кижини салым-хууун ада-иелг, бүрүн-бүдүн өг-бүлөгө өскөн уруг-биле дензэ аргажок деп чүве ыкматта дилдинир. Ол ортумак школаны дооскалг тургаш өрөшөлөгүн ара кагаш, колхозка ажылдаар учурга таварышкан. Чаа-Халге колхозтун хову бригадасына үчүткитпег эгезини-биле оң куш-ажылды намдары эгезин. Мурнула үчүткитпег турган кижилерниң үчүдүңа 30 шаа гектар каржыл турган болза, Кировтун ажылдап турган үезинде чаягыс-ла гектар карышмактыг болган. Анык ажылдакчы колхоз баштаар черини үчүленип ала эгезин турган.

Ол аразында оон хары шериг назыны чедип, шериг албанчыне кыйгырт берген. Шериге баары билек-ле, коман-дирлер оон ус-шевер салымы эскерген. Киров аана каастал-ган шимделге ажылып кылбы-шан, чолаачылап, генерал эр-гелин кижилерни-даа сөөртүп чоруу турган.

Шериг албанында халажып келгеш, Кызылдан салгыуни-лешинге өрөңнип турган Ма-рия Хүрэн деп Бай-Тайга кур-туг уруг-биле танышкан, өг-ленип алган. Өөңүз эзи уни-лешени доозуптарга, ону То-жу кожуңга ажылдаар кылды-р чорудупкан. Анык өг-бу-ле ынаар көже берген. Ки-ров аана Кудурга бажынны эргелекчилеп, ынчангы райо-нун күсүкени комитетиндеги спорт комитети даргалал ажыл-дап турган.

Кировтун бо ажылдарына кы-ла бергени таварыла эвес. Ол шеригте тургаш, Солаан Ба-зыр-оолдун «Күсүк сесерлик» деп ирэн тыаа, орус дыл-дар кырынга ырылап тургаш, шеригнин округ көрүлдезинге чедир күсүлди, шанаалды-лаа турган-аа. Чонун Чоладак-ла бол, узуң шинчилг, чола-да бол, бай шинчилг джиг-ли шикаш, ол шааа кыскажы-ла бол, буткур, тыын мага-буттук эр-ле болгай. Ол Тожу болгаш Бай-Тайга кожуңуар-га каш улаа шугуңу-даа чо-раан. Бо ычын эртен рес-публиканын шыгыраа чем-пионадын киришкеш, фи-налга кирип ойнаш берган. Киров Россиянын болгаш ырыкка, чоокку даштыкы чурттарын спортчуларын эки билдир. Радио, телевидение, парлагдан эртип турар спортчу маргылааларын хүн

бүрүзүнде хайгаарал чоруур кижилерин бирээзи.

Тожуга каш чыл ажылдаш, өөңүз ээзиниң чурту Бай-Тай-гаже көжүп келгенер. Тээли-ге келгеш Мария Салчаковна культура кидизиниң кол бух-талгеринге ажылдап берген. А Киров Тулушевич шыраак кирип, тудуку бригаданың бригадиринге-даа ажылдап, 1976 чылда Ак-Довурактин даг-чуга комбинацияга В. И. Ленинни ады тыпыс тур-ган үеде республиканың му-накчы тулужуларынын ара-зыны оон өзүлалыга кирип чорган.

Киров Тулушевич биле Ма-рия Салчаковна өг-бүдөз амгы үеде ийи кыстыг, бир оолдуң. Уруглары шулу өг-лүг-баштыг, ажы-төлдү. Ол ийи кыстың ийи оолдун хүн-дүлүг кырган-ажылар апарган. Улуг уруу Новосибирскийн коммерция институтун доос-кан, Бай-Тайга кожуңуңуң хе-реглекчилер нитилеленине ажылдап турар. Оон бичин кызы бо хүнерде Краснояр-скийн садыг-коммерция тех-никумун доозуп турар. Хеймер огулу Аяс шериг албанында халажып келгеш, авазынги уран-мергежил шингээдил ап, даш чонуп ажылдап ту-рар. Ол ыкшаш авазынги спортка халыкшылынын ба-за дөзөп чорук чорааш сов-хозтарын марксваларына та-варжып келгеш, хурешке, шанаалдык черлерге үнүп ту-рар апарган. Адашкыларын ажылдаар мастерскаянда яныз-бүрү көдүрер шойлар, штаңгалар-ла ындерик, көөрге ажылдап-ажылдап даштыгар үезинде оозула берган, эл-

чип-селчип, оозун-на көдүргөн турар улус болгай.

Салым-чолу Кировту ше-верлер чуртунче чедип келгеш үезинде, оң үе-чегези оолдар алдарыг мастер Хертег Кош-таевич Тойбухаанын удуртул-газы-биле кидин-түдүк даш чонуп эгелей берген турганар. Ооң дайлымындан Киров даш чонуп уран чүдөгө болуңу күжүн шепел көрүп деп сагыш анык берген. Кировтун бажы-нында өгө баштай кылганы «Аът» деп ажылып тураскал кылдыр болуңга арттырып, шыгылап алган кижиги чорду. Баштай кылган ажыл дээр хир-е эвес, конуч эки, шынарлыг ажыл. Черле ындиг. Ус-шевер кижиниң бир дугаар кылган ажылдык хейнү сөгөлг тур-рар. «Кижиги болуру чаңыдан, аът болуру кулуңуңдан» деп үлөгер домактын балдыкты ол ынаан. Кызыл-Эрик Кыр-гысовичиниң «төрүмүлден салым чок кижини чежемей-ни-даа Горький аттыг лите-ратура институтуна өөредир болза, оон чогаалчы үмөс» деп органын дынааш, мону эскерип эгезин мен.

Чоокта чаа республиканың 60 маадар аттыг чурт-шинчиле музейиниң бир за-лынга мастерын 50 харла-шынга турсактаган, оон хуу-зунда өбүттүг делгеткен ажыттыган. Оон ажылдаар шымкып, дүрген кижиги. Дон-дук Тойбухаа оон кылдыр бичик катар машинага дөмөйлөз болза, мен оон кам баала-ла карточка картай-ла бердин бе, аял» деп башта-каныларга бер.

Оон ажылдаар дүрген-даа болза, кылган чүдүлери шы-нарлыг, болуңуң чыгыс чер-чуртуу Монуш Черзини де-

зээн хейриги, оон хамаарыл-газы база Кировтун ажылда-рындан көстүп турар. Чүңү-биле ыкшаш турарыл дээр болза, кылган дүрүлери Бот-кур, монументалдыг, быжыг туруштуу, шимээшкени-биле онзаланып көстүр. Оон ынай бо делгетенин бир онзаланып турар чүдү, сөөлү үеде Ки-ров Тулушевич чүгө даштан дүрүлери кылгырдан аныга, шарландан алгаш халыңдан тыва ыаш аяктарын, омааш-тарын, тос-карактарын, өске-даа амдыларга ажылдагы-нар эдилелерин сайзыралып каастап кылал турар. Ук дел-теге ам-лаа ажылдап турар. Ону кээп көрүңер, арга-сүм-берин калдыр, чонум.

Амдылар дээр ажылда-тына бээр чүдүлери яныз-бу-ру материаллардан сайзыра-дып кыллары оон чогадыкчы пландыга кирип турар.

Киров Тулушевичтин ки-ришкен делгетелерин бо ма-териалга санавадым. Ону со-лунарга хей катал бижээн болгай. 1970 чылдардан бээр чуртка болгаш даштыкка бол-гаш эвес, а челишкен мастер болушун оон чуртулганын дел-гетелеринге ол чыгызындан-даа чыдап калбай, кирип келген.

Өскүс болуң өрү тырктан, өндүр бекки Бай-Тайгаге са-лым-чолу чедип келгеш мастер — республиканы алдарыг чурдукчу, чогадыкчы, жи-линиң кидин-түдүк чечекте Хуан — ам хуан денен-лаа ганы ол дээр мен. Киров Ту-лушевич ам-лаа чогадыкчы херин бажыннары кылдыр ээр-зинге калы ажылдап чоруур өз-өөрүңүң, чонунуң иделги улуг.

Бригад ДУПЧУР.
Россия Федерациянын ли-тература болгаш уран чүдү талазы-биле Курне шанаа-лыны дурады, Тыва Рес-публиканын культуразы-нын алдарыг ажылдакчы-зы.

ШКОЛА КӨЖЕ БЕРБЭЭН...

Мен Кызыл-Ма-жалык суурда ангы-ангы үелерде туг-тунган ийи ангы школаларын дуга-йында чамдык фак-тыларны барымдаа-лап, чонумга бараал-гаттым.

Бо ийи школаның төөгү-зүн коптарып бижир дивей-дир мен. Бир эвес бижирин негетинип көөр болза, би-жизинда болур мен. Амды-зында чүгө суурда ийи шко-ланы аттарыга хамаарыш-тыр кыска материалды чоңга сонуурадып бижир учурга таварыштым. Бирээзиниң адын Кызыл-Мажалыктын 2 дугаар ортумак школазы, азы ол-ла школын оон Кы-зыл-Мажалыктын «эрги ыаш школы» деп адаар апарган. Бо 2 дугаар ортумак шко-лазы 1930 чылдарда тутту-ган болгаш ажылдала кир-ген, бөгүңге чедир чонун ажы-төлүн школына өөр-ет-пишан турар бис, школына көже бербөөн, туткан черин-де хевээр ийин. А өскөзиниң адын Кызыл-Мажалыктын дугаар бири ортумак шко-лазы деп адап турарымыс 2 наът, туубулдан кылган шко-ла чүгө 1977 чылда тутту-ган болгаш 16 харлап турар.

Кызыл-Мажалыктын 2 ду-гаар деп адап турарымыс «эр-ги ыаш школы» дээрге Тыва Арат Республика Үе-зинден эгелээш алдаржып суражкан школа деп чүвени бо кожуңуңа чурттап, бо школага өөренип, ажылдап чороан бүгү кижилер билдир. Школа дугайында дык хей авторлар эртен чыл-дарда солуннарга бижип, школаның адын шан ада-рын негеп, дилеп келген.

Бо ыяштан кылган шко-ла бо материалдык автору база өөренип чороан, бо хүн-неде школага ажылдап ту-рар болгаш школының дуга-йын кончуг эки билдир.

Кызыл-Мажалыктын 1 ду-гаар ортумак школынын чүге ыңчар алай бергенин чам-дык чыдалаанынын тайыл-кырыларын кызылгып кө-рөйүн. Чаа туткан школа чаа стол, сандалылар, парта-ларыг, шкафтарлыг, спорт-залдыг, чырык-чаагай каби-неттерлиг, столоваялыг, класс-кабинеттерлиг болуп көрүң орта, чамтык «молдур-гажык» ларгалардан эгелээш.

РК партиянын секретары-лары, райкуссом паргалары уургулар ол чаа школага өөредирин-биле апарганнар. Эрги, ыаш школага ажылчын кижилерин ажы-төлү чы-дып калган. Ынчангаш бир-ле удуртукчу бюрократтың кара турарында сагынаын биле ол чаа школыны Кызыл-Мажалыктын бир дугаар ор-тумак школы деп адап кааш, эрги, ыаш школыны Кызыл-Мажалыктын 2 ду-гаар ортумак школы деп.

1993 чылдын май айда Кызыл-Мажалыктын 2 дугаар ортумак школынын коллек-тив школының материалдыг байлалын сегидип аларынга акша-төгерик херек апарга-нын өөренип көргөш, мара-фон эртерген бис. Ынчан школынын адын республика-ның чонунга билдиргип кыл-дыр чүдү деп чарлап, ала-ар аайын тилпайн, чонун шаа-рамдалааш. «Кызыл-Ма-жалыктын эрги, ыаш шко-лазынын марафон ол шко-ла болур» деп «Шы» солун-га чарлавыштың парлатка-нывыстан илден ийин.

Школаның адын ыш алап, төөгүңү хайгытпас дугайын-да дилгени кожуңуң чагырга-зының даргазы турган, ам ТР-иниң Дээди Хуралының депутаты Г.-С.-М. Иргитен болгаш суур чагырганынын даргазы В. Д. Олар оларан школа коллективни дилээң чү-ве. Ол дугайын үстүңде алы кирип даргалар шиптирлеп бээрин азаан чүве. Оларга ам-лаа иделеп тура бис.

Х. БИЧЕ.ООЛ,
Республиканың школа-зынын алдарлыг башчызы.

ЧАРЛАЛДАР

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХЕРЕГЛЕКЧИЛЕР НИТИЛЕЛИ
Белеткел-коммерция төвүнде садып турар чүдүлөр бол-за:

- «Чигир» — 1 кг. өртэс — 870 рубль;
- «далган (дээди сорт)» — 615 рубль;
- «шай» — 3800 рубль;
- Красноярскийн телевизорунуң экидир кылганы ак-кара өңүңү көстүр дараазында маркалыг телевизорлары:
- «Рассвет» өртэс — 293 муң рубль;
- «Фотон» — 356 муң рубль;
- «Бэл» — 356 муң рубль.
- Дараазында марканың соодукчулары:
- «Бирюса»-10 — 403 муң рубль;
- «Бирюса»-22 — 580 муң рубль, ийи камералыг.

Совхозтарын, колхозтарын, арат ажы-агыйларынын удуртукчуларының кичээгинге диннадырымыс болза: үстүңде айтылган барааннары болгаш продуктулары мыйыстыг бола болгаш шээр малдарын алгы-кеңиге (чылгы мал болгаш сарлык кештеринден аныга), хой-шү-ку кеңиге орай садып турар.

Продуктулары болгаш барааннары Белеткел-коммер-ция төвүңүң дараазында адресиг төвүңден мөөнөп бол-гаш үүрмөктө-лаа садып турар: Кызыл хоорай, Камен-ская кудумчу, 17, телефоннар: 2-47.60, 2-11.24.

Ада-чурттун Улуг дайынның киржикчи, күш-ажылдыг хоочуну Владимир Кыргысович НОРБУ-ООЛГА турсак-таган байдалын Улуг-Хемини Ийи-Төл суурга 1994 ЧЫЛДЫН ИЮЛЬ 23-ТЕ 12.00 ШАНТА болурун чарлавышкан, оон фронтчу бүгү эштерин, тө-редериниңи, арат-чонуусту ала келпирне чалап тур бис.

ПРОГРАММАДА:

1. Ужуржалганың байырыг ажылдакчыны.
2. Мөгө хуржиги.
3. Аът чарыкы.
4. Коңшерт болгаш хөгүлү оюн-тоглаа.

Фронтчуңуң ажы-төлү, төредери.

МОСКВЯНЫ «СВЯЗЬ-БАНК» МКБ-НИН ТЫВА САЛЫРЫНЫН ДЫНАДЫРЫ БОЛЗА:

харылаанын Кызылда төп салырынын чанында чоңал ак-ти салышкынынын хүлээп алыр чери ажыткан. Адрес: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчу, 53.

«Связь-Банк» МКБ-нин Тыва салырынын акша салышкынын хүлээп алыр чери чоңал дараазында хевирин салышкынын эн таарымчалыг негеделер-биле хүлээп ап турар:

- хереглэриңе чедир пенсия акшазы;
- хуусаалыг пенсия акшазы;
- хереглэриңе чедир;
- уругларын;
- депозиттин.

Салышкынар болгаш оларын немецир хууларынын дугайында долу тайылбары салырынын турар чери — Төл почтадан кээп ап болур.

Күзедиг кижилерни биске келпирне чалап тур бис. «Связь-Банк» МКБ-нин тыва салыры.

ӨӨРЕДИЛГЕ ТӨВУ «ПРОГРЕСС»

АКШ-ка ажылдап турган дуржылдыг башки Эрес Сал-чак бо чылдын июль 11-де, 14-те 9.00 шактан эгелеп англ дыл өөренип кичээлери чорударын Прогресс аттыг өөредилге төвү дыналып тур.

Ол ыкшаш секретарь-машинкачын мергежилне өө-ренип кичээлери июль 26-ла 10.00 шакта эгелээр.

АДРЕС: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчу, 35 дугаарлыг бажы, артында эжиткен кирер.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ЭТ.ХӨРӨНГИ КҮРКОМУ

1994 чылдын июль 11-ден эгелээш, октябрь 11-ге че-дир хандарыга зоналарының болгаш чиг эт зоналарынын аайы-биле кызгаарлаттыган санниг киржикчилерге Ты-ва Республиканын Агроултук комплекзиниң хужукту-нунг будурулгелериниң талазы-биле аана хевирин ак-цияларына хаагыг бижилдигени чорудуп турар.

Көзө ажы-агый барааннарын будурукчулери, то-даргайлаарга, колхозтар, совхозтар, тараан, арат болгаш фермер ажы-агыйлары бижилдиге кирип болур. Ак-циялары доктаанын 1000 рубль-биле садып алыр.

Дараазында акционер нитилелдерин акциялары хаа-гыг бижилдиге кириер:

1. «Туранны» РТБ-зи — 3703 акция, бижилдиге оон хандырып турар зоназынын көзө ажы-агый бараанна-рынын будурукчулери-биле кызгаарлаттынар.
2. Кызыл-Мажалыктын этт комбинаты — 20129 акция, чиг эт зоназынын көзө ажы-агый барааннарын буду-рукчулери бижидип болур.
3. Кызылдын этт комбинаты — 10621 акция, чиг эт зоназынын көзө ажы-агый барааннарын будурукчулери бижидип болур.

Бижилдиге киржикчилери Боттарына паспортту ка-лаш ажылдап турар черинде шыналганы алгаш келир.

Бижилдигени дараазында адресиг Эт-хөрөңгү күрком-да кылып турар: Кызыл хоорай, Чулдум кудумчуу, 18, Чазак бажыны, кабинет № 424, 8.00-дан 16.00 шакта че-дир, телефон № 3.78.24.

«ШЫ» СОЛУНУ ДАМЧЫШТЫ

Мәң өөм ээзи, бистин хоорайнын хлеб заводунуң, акымыс болгаш думамыс райкултуп комбинатын, Дарыма Очур-ооловчы Хо-вайн эмнелешиниң хирүл-гай салырынын коллектив-теринге, бир дугаар школа директорунга, бир дугаар школа аар-берге, ажы-шужугуң бүгү-ле дөргүл-төрелериныс-ке, эш-өөлөргө болгаш ко-жуңуң ханы кыжылдыгыныс-ке, эш-өөлөргө мөгөйлү тура-рымыс «Шы» солунуң дамыштыр илередип тур бис. Каалай, уруглары, чуржааттары.

15.30, 17.30, 19.30 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Нью-Йорктан келген тажы» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.
«ВОСТОК»: «Раджлакшин» 15.00, 18.00 шактарда.
ИЮЛЬ 20-ДЕ
«НАЙРАЛ»: «Амазонка-нын эртинедери» 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда; Видеозал: «Езулук чорук» 9.30, 11.30, 13.30, 17.00, 19.00 шактарда.
«ОТЧУГАШ»: № 155 мульт-фильмер чымдыныс 9.30 шак-та, «Кан дег быжыг шыныч шактарда» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

Тыва Республиканын Иштиг херектер ямызы ишти-ги херектеринг Бай-Тайга кожуңу кидизиниң начальни-ги, милициянын капитаны Геннадий Дотуревич Донга-ка оон авазы

Минчимаа Томуртенова ДОНГАКТЫН амдыралынын 74 чылдында мөчээни-биле холбаштыр ханы кыжылдалды илередип тур.

АГАР САНЫ: «Тыва савбанк» № 363505

Солун Россия Федерациянын Парлаалга болгаш мезд-лер министрствочунуң чанында парлагданын, мездлеринг «көстү» чоруп калгалаар талазы-биле Тывага хайгаара чө-линг бүтүктеттинген.

Бүтүктетинген дугаары — Т-0007

Солунда парлагтыган материалдарын авторларынын болзалары редакциянын түрүж-биле алушпай барып болур Айтылган фактылары саннары болуп өске-даа дыналыгылар дээр авторлар боттары харышылгалды.

Тыва Республиканын Пар-лаалга болгаш информация министрствочунуң типогра-фиязы: Кызыл, Шетиниң болгаш Кривенко кудумчу-ка бажы № 6.

«ХАМНААРЫ — ШҮЛҮК ЧОГААЛЫ — ДЫР»

Тываның сурагыл эртемдени, чогаалчы Монуш Бо-ра-Хевич Кениш-Лонсана Америкаың Хамнар шинчи-лээр фондузунуң «Делегейинг динг эртинези» шанаалын байырыг байдалга тывасканын солунга допчузу-биле би-жиги, номчучуларга дынаткан болгай бис.

Шанаалды тысырынга турсактаган өзүлалга Тыва-нын эртемденеринден, ий-нигиниң төлээкчилеринден аныга, Америкаың Хамнар шинчилээр фондузунуң Ев-ропа салырынын төлээкчилери оң ажыг эртемденер, хамнар ача киришкен.

Европа чурттарында келген хамнар делегациянын башчыны, Австрияның Хамнар шинчилээр фондузунуң тө-лөзүн, чогаалды, журналист Поль Укунча сас алган. Ыр чыл бурунгаар тыва-америк эртемденерин болгаш хамнарын бирги эртем-практиктин семинары болуп эр-тен. Ол эгелээң чугула херекти уламчылал, чаңыл бол-дурары-биле Европа салырының бөлүк төлээкчилери июль 2-де Тывага чедип келгеш, ажылдап турарын ол дынаткан. Бистер бээр чоруур деп турувуста Америка-ның Хамнар шинчилээр фондузунуң вице-президент Майкл Харнер менээ эртемден, чогаалчы М. В. Кениш-Лонсана шанаал тыксыр, чылыг сөгүп байыр чедире ларганы берген деп, ол чугаалаан. Профессор М. В. Кениш-Лонсана чүгө Тывага эвес, а делегейде сурагыл эртемден, кичү-лүг хам. Ол болуңуң төзөң чегинге тыва үлөүни бичүгү культуразынын үлөүниң — хамнаашкынын чаагы чан-чыларын катат тургузганыга бисе эвес салышкыны киришип, улуг эртем ажытын кылган турап. Ынчангаш хам-нең шинчилээр фондузунуң шанаалына ол төлөүт болган.

«Делегейинг динг эртинези» шанаалдын дилчонуң, ак-ша шанаалчы тываскан. П. Укунча чиниң мугаалары-биле алышпа, бо шанаал хемээлдиг акчым чыл саннама-ла ал турар. Ынчангаш чылдын-ла 500 долларын ол ачым, оң амгы бистин акшалаысче шилчилеге бир миллион рубль эжа бээ.

М. В. Кениш-Лонсана бекки шанаал дөзөш Америкаың Хамнар шинчилээр фондузунга өөрүп четтиргени илерет-кен. Делегейин хамнарын аразында харылдааны, ка-ды ажылдакчынын үндөүлөзү финн профессор Хейло Лапалайнеге, Тываның болгаш делегейин хамнарын шинчилээр эртем төвүн Тывага айткан, хамнаага дет-кимче, дузаны көрүзүп турар. Президент Ш. Д. Ооржак-ка хамаарышты чылыг сөстөрүн эртемден чугаалаан. Оң түнөшине тыва улустун буруңу ас чогаал культура-зын катат тургузганыга дузалаан. «Хамнаары — ас чо-гаалды-дыр, хамнаары — шүлүк чогаалды-дыр, хамнаары — бистин национал чоргааралымыс-тыр» деп, Монуш Бора-Хевич үнелээң.

Тыва Республиканың Чазак баштынынын ораалакчы Б. С. Шынар сас алгаш, Тыва онзагыг төөгүлүг, культу-ралыг чурт дөзөниң айткыш, ону сөөлү үеде делегейин агы-ангы чурттарынын эртемденерин сонуурган кээп, эртем ажылдарын кылган турарын чугаалаан. Ылангыч тываланың буоңуңу культуразы катат төлүттүңүн тыва. Орта тывалаң чогаалчымыс аргажок. Бистин сурагыл эртемдене, чогаалчымыс М. В. Кениш-Лонсана деле-гейин хамнар шинчилээр фондузунуң шанаалын тываска-ны Тываның, оон чонунуң ат-алазын чурттап авазында илередип, көдүргөниң ол чугаазына делгелээң.

«Делегейинг динг эртинези» шанаалдын эдилекчизи, Монуш Бора-Хевич Кениш-Лонсана учкуражы бергеш, делегей учур-дузалыг шанаалды алганы дээр нигг ба-йыры чедиргеш, бо бекки шанаалды канчаал үнелеп ту-рарын оон айттыдым.

— Бүгү-делегейиниң шыл- хамнаар чорук болур. Кан-гарай хамнарынның төвү мени «Дирг эртинези» деп улуг шанаал-биле шанаал турар чорук тыва чоңу ша-нап турары ол-дур. Тыва улустун буруңу культуразы

ТАЛЫГЫРДА АРТЫН КААР-ДЫР

Ынчан совхозтун малын боозадыр черинге ажылдап кирген үем чүве. Кызылга алды ай хуусаалыг курс дооскал, төрөөн суурмга кел-геш, көдээ ажы-агыйнын база бир тускай эртемниг ажылдакчызы апарган мен.

Бир-ле хүн, часкаар апар-гана, хойнуң кидин түдүк оодлаашкынын үезинде, улуг зоотехник-биле нелээ Тобулдун коданарыныче хал-тымыс. Күсүк тарып бооза-дылганың түңүлени хынаар-дымыс ол. Кайы хире хой оолдан турарын болгаш ко-даннарда сакманчыларынын чедер-чептеси, малчынарга кандыг дуза херигил дээр кылдыр-ла ажыл хей. Алак дөзөне анай-хураган-лаа чөм-гершик, от-көзүң-даа са-лышкый.

Баштайгы коданга чөдө бергеш, бир-ле дугаарында чылыг каяжык бардымыс. Бертинге бар чорувуста ол алак ыды эрүст чоруй, олганы маннап келди. Аал-дын өзлери каяжа иштинде шимээрпег турлар. Хирезин боозаарга, чый чок, чымштыг ажылда хире. Кирип келгеш, амар-менди солукшак, хой-ларын чөкөң төрөзиниң, хунда төрүп турарын улуг зоотехник айттырды.

— Оо, чүү дээр боорлаан, тө каал-ла тур, артында тө-лүңүң улуг, шыраан — деп, малчын, чый-кыс чок тура-ла чугаалды. Зоотехник менче эргилип келгеш: — Көрдүң бе, багай эвес ажыл-дан-дыр сен, ажылың түң-нели көстү берген-дыр — дээрге иштинде чоргарла-нын турдум.

Коданга келгеш, холун кармактанып алгаш турар эвес, анай-хураганарын ту-стус-турсур черлеринин өл-кургаан көрүп, нини ко-дананы аразынче башып, кайды-ла хой долдагы бер-ген эвес дөзө дилгениңиң чоруптум.

Каяжа азында бир кара баштыг хой долдагы берген чылдыр. Оон чанында сакман-чызы манаан олур. Доран-на хойга дузалажың, чүдө дүмчүү көстүп келген хура-

ЧЕМПИОН АТТЫ ЧЕДИП АЛГАН

Футбол талазы-биле делегей маргылаазы барык бир ай үргүлүчүлүк, доозулган.

Анаа чемпион ат дээр түңүл ужуражылага Бразилия биле Италияның шилдик командалары ойнаан, көрдүң-ген үезинде оон хайым болган. Ынчангаш маргылаанын дүрүмү суугаар ийи командалык ойнакчылары удурлакчы-ныын хаалгасыны 11 метр черден мячты кирип тевер талазы-биле маргышканар. Орта Бразилияны команда-зынга аас-кежик таарышкан: олар удурлакчынын 3:2 саңга уткаш, делегей чемпиону атты чедип алганар.

КИЛДИСТЕР

винтлер амдыралы — 3-34-19; 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура үлүс өөрэдигези болгаш чогаал — 3-39-15; мездлер болгаш спорт —